

Jemielity, Witold

Sytuacja społeczna i polityczna w powiecie wysokomazowieckim w latach 1945-1950

"Studia Łomżyńskie", 18, 2007, s. [65]-92

Zdigitalizowano w ramach projektu pn. Budowa platformy "Podlaskie Czasopisma Regionalne", dofinansowanego z programu „Społeczna odpowiedzialność nauki” Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego (umowa SONB/SP/465121/2020).

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Udostępniono do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WITOLD JEMIELITY (Łomża)

Sytuacja społeczna i polityczna w powiecie wysokomazowieckim w latach 1945–1950

Po drugiej wojnie światowej odradzało się życie społeczne, gospodarcze i polityczne. Wśród miejscowej ludności ujawniły się podziały polityczne na przeciwników i zwolenników porządku wzorowanego na Związku Radzieckim. Autor omawia okres sześciu lat powojennych, kiedy rządy w powiecie sprawował starosta. Terenowy przedstawiciel władzy państwowej szczegółowo informował swoich zwierzchników o sytuacji na podległym mu terenie i owe relacje, oprócz uchwał powiatowej rady narodowej, stanowią główne źródło do poznania życia w powiecie wysokomazowieckim. W opracowaniu zostaną przedstawione następujące zagadnienia: starostwo powiatowe, partie polityczne, organizacje, bezpieczeństwo, postawa ludności, zdrowie, gospodarka powiatu, rolnictwo, oświata, komunikacja, sprawy wyznaniowe i przesiedlenia ludności.

Obszar omawianego powiatu należał w przeszłości do Podlasia, które do początku XVI wieku wchodziło w skład rozległego województwa trockiego, w Wielkim Księstwie Litewskim. W 1513 r. z części ziem trockich powstało województwo podlaskie, włączone w 1569 r. do Korony. Omawiany obszar pozostawał w powiecie tykocińskim, dopiero w 1864 r. utworzono powiat mazowiecki, nazwany w okresie międzywojennym powiatem wysokomazowieckim. Według spisu powszechnego z 1921 r. w tym powiecie było dziewięć gmin wiejskich: Klukowo – 9448 mieszkańców i 66 miejscowości, Kowalewszczyzna – 5016 i 28, Piekuty – 5965 i 47, Piszczaty (Kobylin) – 5163 i 45, Poświętne – 10033 i 66, Sokoły – 5046 i 53, Stelmachowo (Tykocin) – 4815 i 26, Szepietowo – 9572 i 74 i Wysokie Mazowieckie – 7503 mieszkańców i 59 miejscowości. W 1927 r. do powiatu wysokomazowieckiego przyłączono gminę Czyżew. Na mocy układu niemiecko-radzieckiego

z 28 września 1939 r. powiat wysokomazowiecki wszedł w skład obwodu białostockiego Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej i pozostawał w niej do 21 czerwca 1941, następnie był pod okupacją niemiecką. 22 sierpnia 1944 r. Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego uchylił podział administracyjny z czasu wojny, przywrócił dawne województwa, powiaty i gminy¹. W 1945 r. poszczególne gminy liczyły mieszkańców: Czyżew 5 868, Klukowo 8 989, Kobylin 6 422, Kowalewsczyzna 5 539, Łapy 4 447, Piekuty 6 482, Poświętne 6062, Sokoły 7 285, Szepietowo 11 169, Tykocin 8 691, Wysokie Mazowieckie 11 246; razem 82 403 mieszkańców². Powiat wysokomazowiecki pozostawał w województwie białostockim.

STAROSTWO POWIATOWE.

Powiatem zarządzili starostowie: Segda do 15.04.1945, Józef Wołoszynowicz 15.04.1945–30.03.1946, Kubicki 30.03.1946, Stanisław Hübner od IX 1946 do X 1947, Waclaw Rudzki 1.12.1947–1.09.1948, Stanisław Wysztygiel 11.11.1948, Leon Parszuto 3.08.194–1949. Wice starostwie: Łazarowicz 24.04.1945, Andrzej Sandecki 5.04.1946–26.02.1949, p.o. Bolesław Olszewski 26.02.1949–1.06.1946, Michał Trubacz 1.06.1949. Przedstawicielem władzy w powiecie była również Powiatowa Rada Narodowa (PRN), która ukonstytuowała się 6 października 1944 r. Miała ona komisje: ziemską, aprowizacyjną, opieki społecznej, oświatową, odbudowy i inne. W skład PRN wchodził przedstawiciele rad gminnych oraz przedstawiciele ugrupowań politycznych, organizacji społecznych, zawodowych i rolników. Gminne rady narodowe zostały wybrane z zachowaniem wymogów przewidzianych ustawą z 11 09 1944 r. Wydział Powiatowy istniał od 28.09.1945, liczył wówczas 6 członków, PRN – 43, Prezydium PRN – 5 członków³.

Zgodnie z ustawą z 20 marca 1950 r., wzorowaną na ustawach obowiązujących w Związku Radzieckim, zostały zlikwidowane stanowiska starostów, wojewodów i wójtów gmin oraz ograniczono kompetencje rad narodowych, w których przewagę zyskały prezydium jako organy wykonawcze rady, będące hierarchicznie podporządkowane instancjom wyższego szczebla. Prezydium miejskiej rady narodowej sprawowało na podległym sobie terenie

¹ W. Jemielity, Podziały administracyjne powiatów wysokomazowieckiego i łapskiego w latach 1919–1990, „Studia Łomżyńskie”, t. 7 (1997), s. 99; L. Kocoń, *Meldunki sytuacyjne starostów powiatowych z Łomży, Kolna i Wysokiego Mazowieckiego z lat 1944-1950*, „Studia Łomżyńskie”, t. 14 (2003) s. 185–228, t. 15 (2004), s. 191–234, t. 16 (2005), s. 195–241, t. 17 (2006), 2. 213–274.

² Archiwum Państwowe w Łomży (skrót: ArPł), Powiatowa Rada Narodowa w Wysokiem Mazowieckiem 1945–1950 (skrót: Powiatowa), sygn. 12 k. 7.

³ ArPł, Starostwo Powiatowe w Wysokiem Mazowieckiem (skrót: Starostwo), sygn. 9 k. 3, 11, 13, 20, 24; sygn. 10 k. 15, 27, 32 37, 41. ArPł, Powiatowa, sygn. 12 k.1, 6. Archiwum Państwowe w Białymstoku (skrót: ArPb), Urząd Wojewódzki Białostocki (skrót: Urząd), sygn. 281 k. 13.

wszystkie funkcje wykonawcze władzy państwowej. W życiu politycznym nastąpił trwający około czterdziestu lat okres dominacji Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR), która wraz z wasalnymi stronnictwami Zjednoczonym Stronnictwem Ludowym (ZSL) i Stronnictwem Demokratycznym (SD) sprawowała pełnię władzy. Utrwaliła się zasada, że na przewodniczących rad narodowych byli wybierani pierwsi sekretarze PZPR, a zastępcami przewodniczących byli kierownicy ZSL i SD⁴.

W latach 1944–1950 starosta zajmował kluczową pozycję w administracji państwowej. Był szefem administracji ogólnej na szczeblu powiatowym i dlatego do jego kompetencji należało szereg zadań z zakresu administracji, spraw wewnętrznych, zdrowia i opieki społecznej, przemysłu, handlu, komunikacji i transportu, kultury i sztuki, obudowy oraz rolnictwa. Reprezentował rząd w powiecie, koordynował działalność niespolonych organów administracji państwowej (inspektorat oświaty, urząd informacji i propagandy i inne), sprawował nadzór nad pracą organów wykonawczych samorządu terytorialnego niższego szczebla – burmistrzów w miastach i wójtów w gminach⁵. Starosta wysokomazowiecki, podobnie jak starostowie innych powiatów, przedkładał wojewodzie białostockiemu comiesięczne sprawozdania o sytuacji w swoim powiecie. Były one opracowane według stałego schematu i dotyczyły: sytuacji ogólnej i politycznej, aprowizacji, działalności partii politycznych i organizacji społecznych, współpracy z samorządami, opieki społecznej, działalności związków zawodowych, akcji siewnej bądź żniwnej, akcji przesiedleńczej i innych bieżących spraw. Szczegółowe informacje o sytuacji w terenie przekazywali staroście kierownicy referatów starostwa: m.in. administracyjno-prawny, budowlany, karno-administracyjny, opieki społecznej, społeczno-polityczny, rolnictwa i reform rolnych, wojskowy, weterynarii, zdrowia⁶.

W styczniu 1945 r. zorganizowanie możliwych warunków pracy wydziału powiatowego i referatów starostwa nadal było niemożliwe, gdyż odpowiednie lokale zostały zajęte przez wojsko. W marcu tego roku skompletowano wydział powiatowy, jednak spośród skierowanych przez województwo pięciu pracowników zgłosiło się trzech, a i z tych jeden po kilku dniach wyjechał w nieznanym kierunku. Postawa pracowników wynikała z bardzo trudnych warunków mieszkaniowych oraz z obawy przed aktami terrorystycznymi. Normalną pracę wydziału powiatowego gwarantowało przynajmniej sześciu pracowników. We wrześniu 1945 r. powtórzyła się fala

⁴ J. Wiszniewski, Zarys encyklopedii prawa, Warszawa 1974, s. 225, 251. J. Boć, T. Kuta, Prawo administracyjne, Warszawa 1984, s. 77.

⁵ J. Kijowski, Organizacja władz powiatowych (Powiatowa Rada Narodowa, Wydział Powiatowy, Starostwo) w Ostrołęce latach 1944-1950, Studia Łomżyńskie, t. 13 (2002), s. 16.

⁶ ArPł, Starostwo, sygn. 10 k. 27, 49, 52.

napadów na gminy ze strony ludzi podziemia, którzy zdemolowali dziesięć urzędów gminnych. W marcu 1946 r. praca w terenie znów nastroczała wiele trudności z uwagi na wzrost działań ludzi podziemia (starosta zawsze używał określenia „bandy”). W lutym 1947 r. wobec częstych napadów na zarządy gminne i niszczenie akt gminnych, zabieranie pieniędzy, pieczęci, dowodów kasowych itp., zarządy gminne nie mogły normalnie funkcjonować. Stan obsady personalnej starostwa i zarządów gminnych był niewystarczający. Referenci starostwa mieli po trzy i cztery referaty, co w największym stopniu utrudniało ich działanie. Pracownicy starostwa przechodzili do urzędu skarbowego, do spółdzielni itp., gdzie otrzymywali lepszą pensję. Podobnie pracownicy gminni, nie mogąc doczekać się zapowiadanej podwyżki poborów, szukali pracy w bardziej popłatnych instytucjach. Również brak pełnego bezpieczeństwa w powiecie odstraszał członków zarządów gminnych od aktywniejszej działalności. Brakowało połączeń telefonicznych z gminami. W marcu 1949 r. w starostwie na etacie pracowało 52 pracowników. Zaledwie kilku referentów reprezentowało odpowiedni poziom, pozostałych pracowników starosta określił jako surowy materiał, jednak chętny do pracy. W grudniu 1949 r. cały wysiłek był skierowany na wytypowanie odpowiednich ludzi do obsadzenia stanowisk w wydziale powiatowym i w zarządach gminnych. Większość pracowników zarządów gminnych nie miała kwalifikacji. W lutym 1950 r. na szczeblu gminnym nadal istniał dotkliwy brak sił kwalifikowanych, szczególnie w gminach: Klukowo, Końwalewyszczyna, Tykocin i Wysokie Mazowieckie⁷.

Brak wykwalifikowanych pracowników w powiecie był jednak tylko pozorny, a wynikał głównie z motywacji politycznych. Od listopada 1948 r. do końca marca 1949 r. w związku z akcją oczyszczania szeregów usunięto z pracy 184 sołtysów i 28 członków zarządów gminnych, a w miejsce „kułaków i spekulantów”, biernych i wyczekujących, wprowadzano ludzi bezrolnych i małorolnych, dających gwarancję realizacji haseł kongresowych. Podobnie usuwano bogatych gospodarzy z rad narodowych, wprowadzając na ich miejsce „masy pracujące”. W czerwcu 1949 r. zmieniono 41 sołtysów i 2 członków zarządów gminnych, dając w ich miejsce mało i średnio rolnych chłopów, element politycznie pewny, dający gwarancję wypełnienia i realizowania uchwał kongresu Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w przebudowie ustroju społecznego w Polsce⁸.

W początkowym okresie pracę starostwa utrudniał brak środków transportu. Do kwietnia 1946 r. były dwa samochody ciężarowe, ale uległy znisz-

⁷ ArPi, Starostwo, sygn. 9 k. 1–5, 11, 29, 47; sygn. 10 k. 3, 9, 13, 37, 43, 46, 48. ArPi, Powiatowa, sygn. 12 k. 1.

⁸ ArPi, Starostwo, sygn. 9 k. 102, 104, 106; sygn. 10 k. 37, 39, 41.

czeniu w czasie akcji przeciw partyzantom. Starosta zwrócił się do województwa o nadesłanie dwóch samochodów ciężarowych, jednego samochodu osobowego i jednego motocykla. W 1947 r. nie było żadnej komunikacji pasażerskiej i towarowej łączącej omawiany powiat z innymi powiatami⁹.

PARTIE POLITYCZNE I ZWIĄZKI ZAWODOWE

W lutym 1946 r. na terenie powiatu była tylko jedna partia polityczna – Polska Partia Robotnicza (PPR), i to w samym Wysokim Mazowieckiem. Jej działalność zupełnie zanikła wobec zamachów na niektórych członków partii. Czynnym był i to w bardzo małym stopniu tylko sam sekretarz partii. W czerwcu tego roku powstała druga partia – Stronnictwo Ludowe (SL). W lutym 1947 r. działalność obu partii politycznych ograniczała się tylko do miasta Wysokiego Mazowieckiego. W terenie kół partii nie było z powodu negatywnego stosunku społeczeństwa do ówczesnej rzeczywistości, a także z obawy należenia do wszelkiego rodzaju organizacji, a tym bardziej do ugrupowań politycznych. Częste były akty terroru wobec członków partii politycznych. W marcu 1947 r. wspomniano o trzeciej partii – Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS). W trzy miesiące potem powstał Międzypartyjny Komitet Porozumienia Stronnictw Demokratycznych na powiat Wysokomazowiecki. Te trzy partie obchodziły uroczystości 1 Maja i Zielone Świątki. Nie wspomniano już o uroczystości 3 Maja, którą rok wcześniej obchodzono. W grudniu 1947 r. przewodniczącym Powiatowej Rady Narodowej został członek PPR, Stanisław Wysztygiel. W styczniu 1948 r., na podstawie wyników porozumienia międzypartyjnego, ustalono następujący skład Prezydium Powiatowej Rady Narodowej: PPS 3 członków, PPR 3, SL 3, związek kupców 1, związek nauczycielstwa polskiego 1, rolnicy 1, związek pracowników państwowych i samorządowych 1, związek rzemieślników 1, Samopomoc Chłopska, związki młodzieżowe (do dwóch ostatnich jeszcze nie wybrano osób). We wrześniu 1948 r. po przeprowadzeniu reorganizacji i usunięciu bogatych radnych i wójtów, przystąpiono do walki z bogaczami wiejskimi, którzy ukrywali swoje grunty i narażali przez to na straty skarb państwa.

W październiku 1948 r. trzy partie polityczne, ściśle współpracując ze sobą, przeprowadziły generalną czystkę swoich szeregów oraz reorganizację rad narodowych, spółdzielni i związków Samopomocy Chłopskiej oraz kontynuowały walkę klasową na wsi. W styczniu 1949 r. jeden z radnych powiatowej rady narodowej przedłożył zebrany upoważnienie nadesłane z Białegostoku od nadzwyczajnej komisji kontroli i zażądał przedstawienia sobie wszystkich deklaracji wypełnionych przez członków gminnych rad

⁹ ArPł, Starostwo, sygn. 9 k. 21, 53. ArPb, Urząd, sygn. 281 k. 17.

narodowych celem przeprowadzenia „czystki”. Na podstawie danych, w listopadzie 1949 r. sytuacja wyglądała następująco. Z powiatowej rady narodowej wykluczono 32 radnych, pochodzących „z elementów kułackich, spekulanckich i mąci wódw politycznych”, a na ich miejsce wprowadzono: rolników nadziałowców 38%, rolników 30% i pracowników umysłowych 30%, przychylnych nowemu ustrojowi państwowemu. Wśród 56 radnych byli: PZPR 39%, ZSL 14%, związki zawodowe 18%, organizacje społeczne 14%, bezpartyjni 3%. W tym samym czasie w gminach: Czyżew usunięto 20 radnych, a w nowej radzie na 23 członków było 15 z PZPR; Klukowo usunięto 19, a na 24 było 9 z partii politycznych; Kobylin usunięto 12, a na 18 było 12 z PZPR; Kowalewsczyzna usunięto 13, a na 21 było 16 z PZPR; Piekuty usunięto 16, a na 20 było 10 z PZPR; Poświętne usunięto 14, a na 20 było 14 z partii politycznych; Sokoły usunięto 17, a na 20 było 15 z partii politycznych; Szepietowo usunięto 18, a na 26 było 19 z PZPR i 5 z ZSL; Tykocin usunięto 9, a na 22 było 11 z PZPR i 3 z SL. Miejskie Rady Narodowe: Łapy usunięto 13, a na 19 było 13 z PZPR i 3 z ZSL; Wysokie Mazowieckie usunięto 11, a na 18 było 8 z PZPR i 5 z ZSL¹⁰.

W grudniu 1948 odbyła się uroczysta akademia w związku z połączeniem się PPR i PPS i utworzeniem Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. W marcu 1949 r. wspomniano o kolejnej partii – Stronnictwie Demokratycznym (SD), która ściśle współdziałała z PZPR. We wrześniu 1949 r. PZPR przeprowadziła wymianę legitymacji partyjnych i rozbudowywała swoje koła w terenie. Mało aktywne było Stronnictwo Ludowe, które traciło oparcie w terenie.

Następowało wyraźnie upolitycznienie życia codziennego. W sprawozdaniu za miesiące październik – grudzień 1949 r. starosta wymienił szereg działań. W październiku jako miesiącu pogłębienia przyjaźni Polsko-Radzieckiej we wszystkich podstawowych i gminnych organizacjach odbyły się pogadanki na temat przyjaźni; Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej liczyło w powiecie 2340 członków. 7 listopada w pięciu miejscowościach zorganizowano akademię ku czci rewolucji październikowej. Bardzo uroczysto zaznaczono dzień urodzin Generalissimusa Józefa Stalina. Wszystkie zakłady, instytucje, gminy, gromady udekorowane były flagami i portretami Stalina. Odbyła się gwiazdzista sztafeta, a w przeddzień urodzin akademia młodzieżowa. W zakładach kolejowych w Łapach, w niektórych gminach, gromadach i spółdzielniach odpracowano społecznie jeden dzień dla uczczenia Stalina. Wszystkie instytucje, zakłady, organizacje polityczne i społeczne na swoich zebraniach postanowiły przestudiować do 24 stycznia 1950 r. życiorys Józefa Stalina¹¹.

¹⁰ ArPł, Powiatowa, sygn. 6 k. 4; sygn. 12 k. 9.

¹¹ ArPł, Starostwo, sygn. 9 k. 11, 17, 26, 30, 34, 39, 79, 90, 94, 114; sygn. 10 k. 4, 18, 30, 34, 40, 46, 52. ArPb, Urząd, sygn. 282.k. 46.

W styczniu 1950 r. powiatowa rada narodowa poleciła sekretarzowi, aby wysłał do organizacji i partii politycznych imienne wykazy obecnego składu tej rady celem poczynienia przesunięć. Dotychczas bowiem w skład powiatowej rady narodowej wchodziło za dużo inteligencji, a za mało robotników. Należało przeto usunąć (wymienionych z nazwiska) 15 radnych, a powołać (też według podanych nazwisk) 15 radnych – pracowników państwowych gospodarstw rolnych i drobnych rolników. Na taką propozycję przewodniczącego „wszyscy radni jednogłośnie zgodzili się i postanowili przyjąć wyżej wymieniony wniosek”. Na tym samym zebraniu siedmiu nowych członków złożyło ślubowanie. W maju 1950 r. przedstawiciel ZSL zwrócił się do członków powiatowej rady narodowej, aby odpisy protokołów z posiedzenia przesyłali do jego klubu¹².

W lutym 1946 r. na terenie powiatu od niedawna istniał związek zawodowy pracowników państwowych, który nie rozwinął jeszcze działalności. Dotąd był związek pracowników samorządu terytorialnego, lecz został rozwiązany. W ostatnich dniach marca tego roku trwały prace przygotowawcze do powołania Związku Walki Młodych. Przez cały 1947 r. starosta zaznaczał, że związki zawodowe i organizacje nie przejawiały żadnej działalności. Dopiero w kwietniu 1948 r. związki zawodowe i organizacje społeczne, podobnie jak partie polityczne, włączyły się do przygotowania obchodów 1 Maja. W czerwcu 1948 r. związki zawodowe brały czynny udział w zbiorach publicznych, w organizowaniu stowarzyszeń, kół i komitetów, jak Towarzystwo Burs i Stypendiów, Uniwersytetów Ludowych, Ligi Morskiej, spółdzielni wydawniczej „Czytelnia” itp. 7 listopada 1948 r. wybrano Powiatową Radę Związków Zawodowych. Członkowie związków zawodowych ściśle współpracowali z partiami politycznymi w zakresie współzawodnictwa pracy, akcji społecznych i gospodarczych. Do stowarzyszeń i organizacji przejawiających na terenie powiatu aktywną działalność należały: Towarzystwo Przyjaciół Polsko-Radzieckiej, Związek Samopomocy Chłopskiej, Towarzystwo Przyjaciół Żołnierza, straże pożarne oraz Związek Młodej Polski, który ujawniał działalność w szkołach średnich w Wysokiem Mazowieckiem i w Łapach. W styczniu 1949 r. odbyły się plenarne posiedzenia związków zawodowych: Samorządu Terytorialnego i Użyteczności Publicznej, Związku Zawodowego Służby Zdrowia i Związku Zawodowego Pracowników Spółdzielczości, na których zostały powołane nowe zarządy, mające uaktywnić swą pracę. Na spotkaniach Powiatowej Rady Związków Zawodowych poruszano sprawy współzawodnictwa pracy, omawiano zagadnienia umów zbiorowych, pracy i płacy. W lutym 1949 r. tematem zebrania Prezydium PZPR

¹² ArPł, Powiatowa, sygn. 4 k. 16, 90; sygn. 7 k. 6.

było umasowanie spółdzielczej akcji werbunkowej, w której to akcji miały wziąć udział wszystkie związki zawodowe, realizując hasło: „każdy członek związków zawodowych jest członkiem spółdzielni”. Poza tym członkowie związków zawodowych brali czynny udział w zorganizowaniu akademii poświęconej 31. rocznicy powstania Armii Czerwonej, 3. rocznicy powstania Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej (ORMO) i 1. rocznicy powstania organizacji Służba Polski. Jak wynika z powyższego, związki zawodowe stawały się bardziej organizacjami politycznymi¹³.

ORGANIZACJE

Dekretem z 6.08.1948 r. rząd zobowiązał wszystkie organizacje katolickie do rejestracji oraz przedłożenia listy członków i programu działania. Na skutek tego biskupi rozwiązali wszystkie organizacje katolickie. sodalicja mariańska krzewiła kulturę katolicką i otaczała czcią Matkę Boską, bractwa różańcowe skupiały w każdej parafii dużą liczbę osób, Trzeci Zakon św. Franciszka liczył wielu członków, przeważnie ludzi starszych, mężczyzn i kobiet. Organizacje te, według opinii władz rządowych, znajdowały się pod wpływem duchowieństwa, ciążyły do Polskiego Stronnictwa Ludowego. W styczniu 1949 r. starosta sąsiedniego powiatu łomżyńskiego informował władze nadzórne, że w ostatnich czasach stwierdzono dość intensywną działalność księży w kierunku organizowania bractw kościelnych, jak: sodalicja mariańska, bractwo różańcowe, zakon św. Franciszka i inne. Z polecenia kurii biskupiej wszyscy proboszczowie organizowali je na terenie swoich parafii. Podstawowym zadaniem bractw jest szerzenie religijności i moralności wśród parafian, ale dało się zauważyć, pisał starosta, że księża wykorzystując zebrania tych bractw starają się wszczepiać w członków wrogą szeptaną propagandę, godzącą w obecny ustrój społeczny. Tą drogą duchowieństwo chce utrzymać dominujące stanowisko wśród miejscowej ludności. Klerykalizacji społeczeństwa przeciwstawiają się, i to dość mocno, partie polityczne: Polska Zjednoczona Partia Robotnicza i Stronnictwo Ludowe oraz Związek Młodzieży Polskiej¹⁴.

Spośród organizacji legalnych na terenie powiatu wysokomazowieckiego wyróżniały się: straż pożarna, harcerstwo i służba Polsce. Straż pożarna, organizacja społeczna, nawiązywała w swojej strukturze do czasów przedwojennych. W pierwszej połowie 1947 r. było 10 ochotniczych straży,

¹³ ArPi, Starostwo, sygn. 9 k. 9, 12, 26, 30, 34, 75, 79, 94, 96; sygn. 36 k. 1, 2. ArPb, Urząd, sygn. 281 13, 20.

¹⁴ ArPi, Starostwo Powiatu Łomżyńskiego 1945-1959, sygn. 7 k. 10, 14, 21, 23, 30, 38, 44, 46, 48, 50, 51; sygn. 9 k. 96, 102.

w drugiej połowie roku już 28 straży, w marcu 1949 r. – 30 straży z 723 członkami, w czerwcu tego roku 31 z 783 członkami. Jednostki straży pożarnych były słabo wyposażone w konieczne narzędzia, do pożarów udawały się własnymi końmi. Wiejska drewniana zabudowa, dachy kryte słomą, brak odgromników powodowały częste pożary. W 1947 r. na terenie powiatu wybuchło ich trzydzieści, w tym jeden masowy. Pożary te objęły 37 budynków mieszkalnych, 129 gospodarczych, 47 pomocniczych inwentarza żywego i martwego oraz 2 zakłady przemysłowe, na ogólną sumę około 16 740 000 zł¹⁵.

27 i 28 lutego 1949 r. odbyła się w Łapach rejonowa odprawa drużynowych harcerskich i zuchowych z powiatów wysokomazowieckiego i łomżyńskiego. Zebranych wprowadzano w zagadnienia nowej ideologii harcerskiej, opartej na wychowaniu socjalistycznym. Czynny udział w odprawie brali przedstawiciele Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej¹⁶.

4 kwietnia 1948 r. na terenie powiatu wprowadzano w życie zarządzenie o „Służbie Polsce” i wkrótce rozpoczęły działalność komisje kwalifikacyjno-rejestracyjne. Wezwano 1870 junaków i junaczek, do pracy stawili się 1814 osoby, nieobecni przedstawili usprawiedliwienie. Młodzież wykonywała różne prace, na przykład od 20.12.1949 r. do 23.01.1950 r. rozkopała 1 528 m drogi, splantowała 780 m ziemi, przebrała 88 m² kamieni, wyładowała 17 000 sztuk cegły, wykopała 50 metrów bieżących rowu i rozsypała 145 m² żwiru. Wielu junaków wyjeżdżało m.in. do budowy Nowej Huty. Była to praca przymusowa, o czym świadczy podanie mieszkańca wsi Zalesie-Stefanowo w gminie Czyżew. Prosił on władze powiatowe o zwolnienie z 15 dni szarwarku, gdyż „był wzięty na pracę do Służby Polsce”, a w tym czasie nie było komu pracować na jego gospodarstwie. Uwzględniono prośbę, zwłaszcza, że został on odznaczony dyplomem w brygadzie za wyróżnienie się w pracy¹⁷.

BEZPIECZEŃSTWO

Podczas okupacji niemieckiej na terenie powiatu wysokomazowieckiego istniały liczne oddziały Armii Krajowej (AK) i Narodowych Sił Zbrojnych (NSZ). Wielu ich członków ustosunkowało się negatywnie do zmian zachodzących w Polsce po drugiej wojnie światowej. Na początku 1945 r. ujawniły się oddziały: Ciemnego, Cygana, Huzara, Młota, Plona, Wiarusa. Do marca 1945 r. wskutek ich działań zginęły 31 osoby, w następnym miesiącu rozbrojono pięć posterunków Milicji Obywatelskiej (MO), zdemolo-

¹⁵ ArPł, Starostwo, sygn. 10 k. 1-6, 12, 18, 22, 37.

¹⁶ ArPł, Starostwo, sygn. 9 k. 102.

¹⁷ ArPł, Starostwo, sygn. 9 k. 73; sygn. 10 k. 46. ArPł, Powiatowa, sygn. 7 k. 91.

wano cztery urzędy gminne, zabrano z gminnych spółdzielni zboże. W lutym 1946 r. specjalny sąd doraźny na wyjeździe w Wysokiem Mazowieckiem skazał na śmierć trzy osoby z oddziału Huzara. W kwietniu tego roku oddział stuosobowy uzbrojony w broń maszynową dokonał napadu na stacji kolejowej Czyżew. Inna grupa licząca około 500 osób rozbroiła konwojentów pociągu wojskowego Armii Czerwonej na szlaku Małkinia-Zaręby, zabierając wagon cukru i częściowo rzeczy z jedenastu wagonów. Kolejna 30-osobowa grupa weszła do państwowego majątku Krzyżewo. W tym miesiącu MO stoczyło walkę w Wiśniówku z grupą liczącą 30 osób i w Poświętnem z grupą 20 osób. W końcu kwietnia podczas walk w rejonie gminy Poświętne z oddziałem Burego straciło życie 11 funkcjonariuszy MO, 2 członków Urzędu Bezpieczeństwa (UB) i 3 kierowców starostwa, uległy zniszczeniu trzy samochody. W Wysokiem Mazowieckiem, w gmachu szkoły handlowej, stacjonował garnizon wojska, z przeznaczeniem do walki z oddziałami podziemia. Mimo intensywnej działalności MO i UB, pisał starosta, ich działalność była mało skuteczna w oczyszczaniu powiatu z oddziałów partyzanckich, ze względu na liczbę i siłę wrogich grup. Działalność organizacji tajnych i wrogich elementów politycznych nawet bardzo się wzmogła. W kwietniu 1946 r. z każdym dniem wzrastało nasilenie przestępczości, w miarę ocieplania się. W maju grupa licząca 30 osób rozbroiła posterunek MO w Tykocinie, na stacji Łapy odebrała konwojentom broń i zrabowała 324 kg smalcu. W czerwcu 1947 r. oddziały NSZ zniszczyły doszczętnie księgi i akta urzędów gminnych w Klukowie, Piekutach i Poświętnem. W lipcu 1948 r. organizacje tajne i różne oddziały wznowiły swą działalność, zdarzały się zabójstwa. We wrześniu 1948 r. starosta mógł zameldować wojewodzie, że wskutek intensywnej działalności Urzędu Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej wspólnie z Ochotniczą Rezerwą Milicji Obywatelskiej (ORMO) wzmógł się stan bezpieczeństwa w powiecie, żaden oddział partyzancki nie przejawiał działalności. Według doniesień Komendy MO współpraca z ludnością mało i średnio rolną rozwijała się pomyślnie, natomiast bogaci chłopcy nie dość, że nie współpracowali, to jeszcze utrzymywali kontakt z wrogimi elementami. Raport ze stycznia 1949 r. znów wspominał o istnieniu na terenie powiatu oddziałów Huzara, Plona i Wiarusa. W marcu 1949 r. stan bezpieczeństwa w powiecie był prawie zadowalający. Po rozbięciu oddziału Plona pojawiały się tylko małe grupy partyzantów, nie było mordów politycznych. Jednakże w grudniu 1949 r. zostali zamordowani wójt gminy Kowalewszczyzna, trzy osoby w Szepietowie i członek ORMO. Oprócz politycznych, notowano wykroczenia pospolite, np. od października do grudnia 1947 r. wpłynęły 234 sprawy o defraudację leśną, od marca do czerwca 1948 r. rozpatrzono 162 sprawy, w marcu 1949 r. sprawy o: defraudację drzewa z lasów państwowych 45, zakłócenie spokoju publicznego 4, nieprze-

strzeżenie przepisów porządkowych 14, zaniedbania w pełnieniu warty nocnej 4, niszczenie dróg publicznych 10 spraw. W grudniu 1947 r. wysłano do wszystkich zarządów gminnych przepisy w sprawie wyznaczania stałych wart nocnych, umieszczania w środku każdego osiedla gongu celem alarmowania ludności, meldowania o wszystkich wypadkach przestępstw i zbrodni oraz meldowania w biurach ewidencyjnych osób, które przybyły do osiedli¹⁸.

Na zmniejszenie oddziałów partyzanckich wpłynęła amnestia. 3 marca 1947 r. wojewoda białostocki podał do wiadomości obwieszczenie w sprawie amnestii. Starostwo otrzymało około 2000 egzemplarzy obwieszczeń, które przesłało do gmin celem rozplakatowania we wszystkich miejscowościach. Ze względu na spodziewany w pierwszych dniach kwietnia masowy napływ ujawniających się partyzantów, starosta wnioskował do województwa o przydział gotówki oraz ubrań i żywności. W kwietniu tego roku na terenie powiatu wysokomazowieckiego ujawniło się 1114 członków nielegalnych organizacji, zdali broń. Na podstawie amnestii umorzono wówczas 89 spraw¹⁹. Ułatwiło to funkcjonariuszom Urzędu Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej walkę z pozostającymi w ukryciu partyzantami. Starostwo wielokrotnie wyrażało się nieprzychylnie o tych funkcjonariuszach, np. w 1947 r. podało, że słabe wykształcenie i przekraczanie kompetencji zrażało do nich miejscową ludność, w gminie Kowalewsczyzna funkcjonariusze nie tylko bezprawnie bili mieszkańców, ale i przedstawiciela władzy w osobie wójta, w gminie Kobylin nawet użyli broni. W 1948 r. – funkcjonariusze swoim postępowaniem nie wzbudzali zaufania ludności i nadal przekraczali swoje kompetencje. W walkach z podziemiem nie brali udziału żołnierze Armii Czerwonej, byli oni na terenie powiatu tylko do lutego 1946 r. W ramach akcji porządkowania grobów wojennych, w lutym 1949 r. została przeprowadzona ekshumacja zwłok żołnierzy Armii Czerwonej do wspólnej mogiły w Wysokiem Mazowieckiem²⁰.

Młodych mężczyzn powoływano do wojska. W marcu 1945 r. komisja poborowa urzędowała w Ciechanowcu, Sokołach i Tykocinie. Z wezwanych 1120 osób, przybyło tylko 390. W styczniu i czerwcu 1946 r. sprawa rejestracji roczników 1927–1928 natrafiała na trudności, w niektórych zarządach gminnych do rejestracji nikt się nie zjawił, niszczone akta i dokumenty wojskowe. W kwietniu 1947 r. przed komisją poborową w Wysokiem Mazo-

¹⁸ ArPi, Starostwo, sygn. 9 k. 1, 9, 25, 31, 39, 42, 46, 73, 87, 91, 106; sygn. 10 k. 18, 24, 25. ArPb, Urząd, sygn. 281 k. 15, 20, 106.

¹⁹ ArPi, Starostwo, sygn. 9 k. 30, 34; sygn. 10 k. 1, 3.

²⁰ ArPi, Starostwo, sygn. 9 k. 9, 11, 22, 26, 44, 52, 77, 104. ArPi, Powiatowa, sygn. 1 k. 1; sygn. 5 k. 15. ArPb, Urząd, sygn. 281 k. 13, 19.

wiekiem został przeprowadzony pobór z rocznika 1926 r. Zgłosiło się 328 mężczyzn, z tych wcielono 144 do wojska, pozostałym odroczone służbę wojskową, jako jedynym żywicielom rodziny, uczniom oraz ze względów zdrowotnych; przed komisją nie stawilo się 35 mężczyzn. Sytuacja powoli normalizowała się, w czerwcu 1948 r. na karty powołania stawilo się 99% poborowych z rocznika 1927²¹.

POSTAWA LUDNOŚCI

W lutym 1946 r. starosta oceniał stosunek ludności do władz jako dość przychylny. Zarządzenia, z wyjątkiem zdawania kontyngentów, były wykonywane, chociaż opieszale. W marcu stosunek ludności do zarządzeń władz administracyjnych pozostawał bierny, czego wyrazem było niedostarczanie danych z terenu. W marcu 1947 r. w tym względzie nastąpiła duża poprawa, ze względu na ujawnienie się organizacji tajnych, ale ludność zachowywała się nadal biernie, wyczekująco. W marcu 1948 r. wskutek szeptanej propagandy wytwarzała się psychoza wojenna. Wielu ludzi w dalszym ciągu stało na uboczu, zachowywali się biernie, odkładali spełnianie obowiązków na ostatnie chwile. Dotyczyło to głównie bogatych gospodarzy²².

Był to czas, kiedy partie polityczne zaostrzały walkę pomiędzy małą i średnio rolnymi chłopami, a bogaczami wiejskimi. Starostwo uważało, że walka z wyzyskiem na wsi musi być prowadzona konsekwentnie. Jedyne rozwiązanie tego zagadnienia widziano we wprowadzeniu na wsi spółdzielni, miały one położyć kres wyzyskowi człowieka przez człowieka. W grudniu 1948 r. bogaci gospodarze odnosili się do władz negatywnie, robili jedynie to co musieli, bo tego wymagało życie, ale nawet wspomagali przeciwników nowego systemu. W marcu 1949 r. Polska Zjednoczona Partia Robotnicza i Stronnictwo Demokratyczne prowadziły ścisłą współpracę z chłopami tych miejscowości, gdzie zgłoszono akces do wsi spółdzielczych, np. w Czyżewie Sutkach, Dobkach i Jeżenie. Prace organizacji, jak Związku Młodzieży Polskiej, Ligi Kobiet, Służby Polsce, Towarzystwa Przyjaciół Żołnierza były skierowane na gminy i gromady ze szczególnym uwzględnieniem wytypowania wsi produkcyjnych. W miesiąc potem podano, że wroga propaganda szerzyła plotkę o kolchozach, czego miejscowa ludność obawiała się najbardziej. Szeptana propaganda o utworzeniu spółdzielni napawała ludność obawą przed utraceniem swych posiadłości. We wrześniu 1949 r. rozpowiadano o nadciągającej wojnie, dlatego ludność masowo wykupywała sól, naftę, cukier, tłuszcz, co spowodowało braki na rynku tych artykułów²³.

²¹ ArPi, Starostwo, sygn. k. 2, 8, 13, 14, 28, 81; sygn. 10 k. 1, 5.

²² ArPi, Starostwo, sygn. 9 k. 9, 11, 30, 73, 86, 94.

²³ ArPi, Starostwo, sygn. 9 k. 90, 96, 98, 106, 109, 110, 116; sygn. 10 k. 40, 43, 46,

ZDROWIE

Po wojnie ludziom brakowało wiele podstawowych rzeczy, w tym żywności. Przez kilka lat stosowano kartki żywnościowe. W styczniu 1945 r. wydano 17 200 takich kartek, w kwietniu tego roku dla ludności bezrolnej przydzielono 15 474 kartek na chleb, mąkę pszenną 30% i cukier 10%. W lutym 1946 r.: I kategorii 1830 kartek, II 430, III 284, IR 4736, IIR 264; ogółem 7 541 kartek: na cukier, mydło toaletowe, mydło do prania, herbatę i naftę 100%, ser 80%, chleb 20%, mięso tylko na wyżywienie zbiorowe 70%. W marcu tego roku wydano 7 242 kartek, ale wobec znikomej dostawy zbóż z kontyngentu, w chleb były zaopatrzone tylko miejscowe organy bezpieczeństwa i milicja obywatelska. We wrześniu: I kategoria 1547, IR 4488, II 442, IIR 56, III 81, D 2242, M 181 kartek. Wydano: chleb, mąkę pszenną, margarynę, ser, mydło do prania, jaja w proszku, mleko w proszku, sól, proszek do prania, sznurowadła, ponadto 419 kartek odzieżowych i 10427 wymiennych. W 1947 r., dla przykładu w styczniu: I kategoria 1 693, IR 5 108, kartek wymiennych 11 318, II 480, IIR 128, III 82, D3 648, III 28, D7 817, J 135, D12 1 187. Chleb przydzielono tylko dla osób zagwarantowanych w mieście Łapach; inne grupy nie otrzymały przydziału chleba. Podaż artykułów rolnych poza zbożem była duża i przewyższała zaopatrzenie miejscowej ludności. W 1948 r., dla przykładu we wrześniu otrzymały: I kategoria 324, IRD 360, IZg 437, IRD 491, IRZg 269, IRD3 181, dod. M 82, wymiennych 7 939. Na kartki wymienne rozdano przy ustalonych normach: chleb, mąkę pszenną 80%, konserwy końskie, olej kokosowy, mleko świeże, czekoladę, mydło do prania, węgiel. Dla ludności bezrolnej i nieposiadającej kartek żywnościowych Polskie Zakłady Zbożowe przydzieliły przetwory zbożowe dla piekarni, skąd ludność podejmowała pieczywo po ustalonych cenach, oraz dla rolników w okresie przednowkowym przydzieliły do rozprowadzenia 150 000 kg mąki żytniej 80% i 36 500 kg otrąb. W grudniu 1948 r. na kartki odzieżowe wydawano wełnę, bawełnę i obuwie. W październiku 1949 r. znów odczuwano brak mięsa i tłuszczu. Ulegając masowej skardze miejscowej ludności, radni prosili centralę mięsną w Białymstoku o większe przydziały mięsa dla miasta Wysokiego Mazowieckiego oraz o zwiększenie przydziału do 1500 kg mięsa wraz z tłuszczem. Mogłoby się wydawać, że w powiecie rolniczym gospodarze powinni byli zapewnić sobie i ludności miasteczek artykuły żywnościowe. Jednak obowiązywał wówczas zakaz potajemnego uboju zwierząt rzeźnych, szczególnie świń. Ujawnione mięso z takiego uboju zabierano gospodarzom i według postanowienia rady powiatowej przekazywano na dożywianie dzieci szkolnych, po cenie 50% niższej od ceny rynkowej. Na terenie powiatu szczególnej opieki wymagały Powiatowy Dom Dziecka w Wojnach-Pogorzeli i Dom Starców

w Sutkach koło Czyżewa. W 1947 r. w Wojnach były 44 sieroty, w 1949 r. 56 dzieci. Z powodu niewielkiej powierzchni mieszkalnej, kolejne dzieci kierowano do innych miejsc na terenie województwa białostockiego. Przy domu dziecka istniał ośrodek rolny o powierzchni kilkunastu hektarów. Dom starców, na 7 osób, został otwarty na początku 1949 r.²⁴. Od lutego 1946 r. z pomocą biednym przychodziła kościelna organizacja „Caritas”. W 1947 r. organizacja ta istniała prawie przy każdej parafii, prowadziła także przedszkola. W maju 1949 r. starosta pisał, iż Caritas przejawiała swoją działalność głównie na terenie miasteczek i niektórych parafii²⁵.

Większość z rozdawanych mieszkańcom rzeczy pochodziła zapewne z darów nadsyłanych ze Stanów Zjednoczonych, określanych jako z UNRRY. W marcu 1946 r. podano, iż komisja rozdzielcza darów UNRRA wydała odzież dla dwóch gmin i rozpatrzyła kilka indywidualnych podań dla osób powracających z Rosji i zdemobilizowanych z wojska. W lutym tego roku komisja rozdzielcza darów UNRRA segregowała odzież z otrzymanych bel i wydawała ubrania dla niektórych gmin. W kwietniu tego roku z paczek UNRRY rozdano sok pomidorowy, mleko skondensowane, jaja w proszku, papierosy. We wrześniu tego roku rozprowadzono 60 koni z dostaw UNRRY. W styczniu 1950 r. w kraju rozpoczął się zmasowany atak na Caritas. 23.01.1950 r. milicja obywatelska zajęła wszystkie agendy Caritasu, dokonała rewizji i zastosowała natychmiastowe przekazanie tych agend pod tymczasowy zarząd PAX-u i ludzi związanych z Urzędem Bezpieczeństwa²⁶.

Na zdrowie ludności wpływały warunki mieszkaniowe. Na terenie powiatu były one złe z powodu zniszczenia podczas działań wojennych dużej liczby domów i zabudowań gospodarczych. W marcu 1946 r. oczekiwano na przysłanie baraków, co chociaż w małym stopniu miało poprawić sytuację w tej dziedzinie. W marcu 1947 r. nadal odczuwano duży brak mieszkań, szczególnie w siedzibie powiatu. We wrześniu 1949 r. za jedną z wielkich bolączek powiatu uznano głód mieszkaniowy. Samo miasto Wysokie Mazowieckie uległo w 1939 r. i 1944 r. zniszczeniu w 80% budynków. Rozbudowa i odbudowa były prowadzone nieplanowo, nawet bez zezwolenia władz budowlanych²⁷.

Wśród ludności ujawniały się różne choroby. W styczniu 1945 r. zdarzały się przypadki duru brzuszego i duru plamistego. W dwa miesiące po-

²⁴ ArPł, Starostwo, sygn. 9 k. 1, 2, 9 12, 19, 23, 32, 53, 84, 98; sygn. 10 k. 10, 25, 30. ArPł, Powiatowa, sygn. 5 k. 2; sygn. 7 k. 87.

²⁵ ArPł, Starostwo, sygn. 9 k. 9, 11, 96, 102, 112; sygn. 10 k. 16.

²⁶ ArPł, Starostwo, sygn. 9 k. 10, 13, 19; sygn. 10 k. 16. ArPb, Urząd, sygn. 281 k. 20.

²⁷ ArPł, Starostwo, sygn. 9 k. 13, 21; sygn. 10 k. 43. ArPł, Powiatowa, sygn. 6 k. 12. ArPb, Urząd, sygn. 281 k.16.

tem zmniejszyła się liczba zachorowań na dur, przeprowadzono szczepienia ochronne przeciwko tej chorobie (około 1000 osób), ale wystąpiła lokalna epidemia płonicy wśród dzieci szkolnych w Jabłoni Kościelnej. Stan lecznictwa ogólnego poprawił się wskutek dostarczenie większej ilości leków do szpitali. W połowie maja 1946 r. uruchomiono ośrodek zdrowia w Łapach, gdzie zorganizowano chwilowo dwie przychodnie ogólne, przychodnię weneryczną i stację opieki nad matką. Ośrodek zdrowia był słabo wyposażony w niezbędne instrumenty i leki. W dalszym ciągu zwracano uwagę na zorganizowanie ośrodków zdrowia w Wysokiem Mazowieckiem i w Czyżewie. We wrześniu 1946 r. było wypadków duru brzuszego 16, czerwonki 8 i błonicy 5. Ośrodek zdrowia w Łapach rozwijał się pomyślnie, w Wysokiem Mazowieckiem nie istniał, z powodu zajęcia lokalu przez oddziały wojska polskiego. W styczniu 1947 r. epidemia odry zanikła, ale zanotowano przypadki: jeden duru brzuszego, błonicy 3, gruźlicy płuc 2, jaglicy 2, szerzyła się wścieklizna psów w Tykocinie. W lipcu tego roku wymieniono choroby: dur brzuszny 1, gruźlica płuc 14, odra 8, płonica 3, błonica 3. W ciągu 1949 r. w powiecie stwierdzono choroby: płonica 26, błonica 27, gruźlica 10, odra 9, zapalenie opon mózgowych 11, róża 4, grypa 253. Kolumna duńska przebadła na terenie powiatu 20 578 dzieci. Choroby zakaźne leczono w szpitalu zakaźnym w Białymstoku. We wrześniu 1945 r. powiatowy związek samorządowy uruchomił w Wysokiem Mazowieckiem szpital obliczony na 45 łóżek. W 1950 r. szpital powiatowy posiadał 31 łóżek etatowych, a 40 rzeczywistych, personel liczył 19 osób, szpital mieścił się w starym budynku. W czerwcu 1949 r. rozpoczęto budowę nowego szpitala powiatowego, do końca grudnia wykonano roboty ziemne i zgromadzono cegłę na cały budynek. Ośrodek zdrowia w Łapach rozwijał się w tempie zwolnionym z braku sprzętu, leków i narzędzi lekarskich. W punkcie w Łapach opiekowano się dziećmi i matkami karmiącymi. Nadal zabiegano o utworzenie ośrodków zdrowia w Wysokiem Mazowieckiem i w Czyżewie²⁸.

GOSPODARKA POWIATU

W kwietniu 1946 r. sytuacja finansowa związków samorządowych w powiecie była krytyczna, ponieważ miejscowa ludność prawie nie wpłacała podatków. Wpływał na to stan bezpieczeństwa w powiecie, częste napady na zarządy gminne, rabowanie akt i pieniędzy. Na koniec tego miesiąca podano zestawienie o wymiarze, wpływach i zaległościach podatku gruntowego w poszczególnych gminach; w sumie z gmin wpłynęło tylko siedem pro-

²⁸ ArPł, Starostwo, sygn. 9 k. 1, 10, 20, 24, 56, 115; sygn. 10 k. 8, 16, 42, 44. ArPł, Powiatowa, sygn. 4 k. 2, 11, sygn. 12 k. 4. ArPb, Urząd, sygn. 281 k. 20.

cent należnych podatków. W lipcu 1947 r. obliczono zaległości podatku gruntowego za lata 1945 i 1946; powinno wpłynąć 6 370 865 zł a wpłacono 203 000 zł. W sierpniu 1947 r. radni powiatowi przez aklamację poparli wniosek przewodniczącego, aby zastosować sankcje karne, zastraszyć ludzi tak, by bezwzględnie wpłacili zaległe podatki. W lutym 1948 r. nasilenie wpływów podatkowych poprawiło się po dwukrotnych odprawach wójtów, sekretarzy i referentów podatkowych, przy udziale wicewojewody, inspektora głównego i wojewódzkiego pełnomocnika do spraw podatku gruntowego. W myśl zarządzeń urzędu wojewódzkiego do ściągania podatku gruntowego włączono funkcjonariuszy Milicji Obywatelskiej i Urzędu Bezpieczeństwa, m.in. dwie ekspedycje karne udały się do gmin Klukowo i Sokoły. Ponadto zalegający w uiszczaniu podatków byli wzywani do starosty powiatowego, który na swój sposób, używając wszelkich dostępnych środków, przekonywał opornych o konieczności zapłacenia zaległości w ustalonym terminie. Akcja ta w dużej mierze zwiększyła wpływy podatkowe. Uciekano się i do środków łagodniejszych, w 1948 r. odbywały się w terenie wiece, w celu pobudzenia rolników do uregulowania podatku gruntowego. W grudniu 1949 r. zaległości z lat ubiegłych były nadal duże, np. w gminie Sokoły 23 gromady nie uregulowały w stosunku do państwa za lata 1945–1948 ponad 5 miliardów zł, niektórzy gospodarze powinni byli zapłacić ponad 500 tys. Chcąc zapobiec narastaniu zaległości, pisał starosta, należałoby takich gospodarzy przesiedlić na inny teren. W ciągu 1949 r. wykryto i scalono 3522 gospodarzy, którzy dla zmniejszenia progresywnego podatku gruntowego mieli podzielone gospodarstwa²⁹.

Drugą formą podatku była subskrypcja pożyczki na odbudowę kraju, w oparciu o uchwałę podjętą w Warszawie 28 marca 1946 r. Celem równomiernego i sprawiedliwego udziału wszystkich obywateli w wielkim dziele odbudowy Polski, pisano, na podstawie porozumienia z przedstawicielami naczelnymi organizacji gospodarczych i zawodowych, ustalono dla poszczególnych warstw społecznych i grup zawodowych następujące normy subskrypcyjne: dla handlu i rzemiosła w wysokości trzykrotnej uiszczonej już lub przypadającej do uiszczenia przedpłaty, dla rzemiosła zasadniczo w tej samej wysokości jak dla handlu i przemysłu, dla wolnych zawodów w wysokości 10% dochodu osiągniętego w 1945 r., dla właścicieli nieruchomości w wysokości 10% od dochodu netto, osiągniętego w 1945 r.; dla rolnictwa do 5 ha subskrypcja całkowicie dobrowolna, powyżej 5 ha do 10 ha – 1000 zł, 10 do 15 ha – 2000, 15 do 20 ha – 4000, 20 do 25 ha – 6000, 25 do 30 ha – 8000, 30 do 3 ha – 10000, 35 do 40 ha – 12000, 40 do ha – 40000,

²⁹ ArPi, Starostwo, sygn. 9 k. 50, 72, 104; sygn. 10 k. 4, 45. ArPi, Powiatowa, sygn. 2 k. 22; sygn. 4 k. 24; sygn. 6 k. 17. ArPb, Urząd, 281k. 46.

45 do 50 ha – 16000, powyżej 50 ha – 20000 zł, dla robotników i pracowników państwowych, samorządowych i prywatnych ustala się indywidualnie, dla spółdzielczości w wysokości 50% czystego dochodu osiągniętego w 1945 r., nie mniej jednak niż 1% obrotu z tego okresu. Cała uchwała zawiera dziesięć punktów. W 1947 r. starosta stwierdził, że ściągnięcie daniny narodowej obciążało w znacznym stopniu zdolność płatniczą ludności³⁰.

Dodatkowym obciążeniem dla rolników były kontyngenty, czyli obowiązkowe dostawy zboża, ziemniaków, mięsa i innych produktów rolnych po cenach z góry ustalonych. W styczniu 1945 r. na terenie powiatu kontyngent zboża wpłynął w 65%, ziemniaków w 75%, siana w 46%, mięsa w 75%. W marcu tego roku wpływ kontyngentu został całkowicie wstrzymany, częściowo wskutek agitacji przeciwników rządu. W tym miesiącu radni powiatowi omawiali sprawę ściągnięcia kontyngentu przez poszczególne jednostki wojskowe. W związku z powtarzającymi się na terenie powiatu nadużyciami przy ściągnięciu kontyngentów radni polecali natychmiast powiadamiać starostwo, gdy wojsko zabierało produkty rolne, a nie wystawiało pokwitowań. Należało podać chociażby niektóre dane, na przykład numer samochodu, co pozwoli szybko przeprowadzić dochodzenie. W kwietniu 1945 r., po wezwaniu przez starostwo do pomocy oddziałów specjalnych, rolnicy dostarczyli: zboża 68,5%, ziemniaków 51%, mięsa 95%. W październiku 1945 r. akcja kontyngentowa ograniczała się do wymiaru zaliczek w wysokości żyta po 35 kg oraz ziemniaków po 75 kg z jednego hektara gruntu. W grudniu 1945 r. pomimo osobistego zaangażowania starosty i udziału wojska, zebrano zboża zaledwie 2,5% i ziemniaków 5%. Na pytanie o główne bolączki powiatu w 1945 r., starosta wskazał: akcję kontyngentową, wpływy podatkowe i brak drewna opałowego. W lutym 1946 r. wobec zwolnienia gospodarstw do 2 ha z obowiązku dostawy kontyngentu w wysokości 50%, ogólny procent zdanego kontyngentu wynosił zboża 7,27% i ziemniaków 13%. W 1946 r. pomimo akcji personelu starostwa przy współudziale z wojskiem, organami bezpieczeństwa i milicją obywatelską, 1 kwietnia rolnicy dostarczyli zboża 4,2% i ziemniaków 5,7% z wyznaczonych dostaw. W dwa tygodnie potem przy współudziale powiększonej liczby wojska zabrano rolnikom: żyta 8313 kg, jęczmienia 598 kg, ziemniaków 8699 kg i nieznaczną ilość innych produktów rolnych. Partyzanci ostrzeliwali samochody biorące udział w takich akcjach. Starostwo podało zestawienie procentowe dla poszczególnych gmin: Sokoły dostarczyły: zboża 16,9%, ziemniaków 26%, mięsa 8,9%, Klukowo odpowiednio: 11,5%, 12% i 11,2%, Czyżew: 5,5%, 13,3%, 0%, Łapy: 3,8%, 5,8%, 7,8%, Wysokie Mazowieckie: 3,8%, 5,8%

³⁰ ArPi, Starostwo, sygn. 10 k. 4. ArPb, sygn. 281 k. 20.

i 7,8%, Piekuty: 8,2%, 2% i 1%, Szepietowo: 8,2%, 2% i 3%, Tykocin: 10,6%, 1,6%, 0%, Kowalewsczyzna: 10,6%, 1,6%, 0%, Poswiętno: 4,9%, 1,1% i 0,8%, Kobylin: 1,6%, 2%, 1,4%³¹.

Stan gospodarczy powiatu najpewniej obrazują uchwalane w każdym roku budżety, z wyszczególnieniem dochodów i wydatków. W październiku 1945 r. wydział powiatowy nie sporządził budżetu na cały rok następny, bowiem nie wszystkie zarządy gminne dokonały wymiaru podatku gruntowego i nie wszystkie rady gminne sporządziły budżety. Ponadto wydział powiatu nie otrzymał subwencji z urzędu wojewódzkiego, a kasa powiatowej rady narodowej była pusta. Jednak na okres od 1.08.1945 r. do 31.03.1946 r. wydział powiatowy ustalił dochody i wydatki. Dochody: subwencje i dotacje 600 000, dodatek od podatku państwowego 1 401 199 i podatki samoistne 100 000. Wydatki: zarząd ogólny 266 779, wydatki osobowe 131 779, drogi i place publiczne 887 245, oświata 100 000, zdrowie publiczne 209 799, opieka społeczna 100 000, popieranie rolnictwa 261 800, bezpieczeństwo publiczne 6000, świadczenia na rzecz innych związków samorządowych 347 100 i różne 4 277 zł³². Na 1947 r. powiatowa rada narodowa uchwaliła następujący budżet. Dochody: majątek komunalny 52 000, subwencje i dotacje 1 560 000, opłaty za korzystanie z urzędzeń komunalnych 200 000, udział w podatkach państwowych 15 000, podatki samoistne 1 075 456 i różne 3; razem 12 529 565 zł. Wydatki: zarząd ogólny 1 909 723, drogi i place publiczne 4 650 000, oświata 18 615 000, kultura i sztuka 80 000, zdrowie publiczne 1 078 292, opieka społeczna 691 542, popieranie rolnictwa 741 622, popieranie przemysłu i handlu 40 000, bezpieczeństwo publiczne 1 096 000, świadczenia na rzecz innych związków samorządowych 200 000 i różne 180 000; razem 12 529 565 zł³³. Budżet na 1949 r. Dochody: majątek komunalny 52 000, subwencje i dotacje 22 747 002, opłaty administracyjne 100 000, opłaty za korzystanie z urzędzeń komunalnych 1 190 000, udział w podatkach państwowych 90 000, podatki samoistne 26 192 975 i różne 140 793; razem dochody 50 512 753 zł. Wydatki: zarząd ogólny 5 884 371, drogi i place publiczne 9 940 320, pomiary i plany zabudowy 99 142, oświata 7 365 000, kultura i sztuka 430 534, zdrowie publiczne 6 678 162, opieka społeczna 6 940 000, popieranie rolnictwa 3 292 197, bezpieczeństwo publiczne 2 610 000, świadczenia na rzecz innych związków samorządowych 6 813 142 i różne 559 027; razem wydatki 50 512 753 zł³⁴.

³¹ ArPł, Starostwo, sygn. 9 k. 1, 2, 7, 9, 13. ArPł, Powiatowa, sygn. 1 k. 2; sygn 12 k. 1, 6. ArPb, Urząd, sygn. 281 k. 17, 20.

³² ArPł, Powiatowa, sygn. 1 k. 2; sygn. 12 k. 6.

³³ ArPł, Powiatowa, sygn. 2 k. 3.

³⁴ ArPł, Powiatowa, sygn. 6 k. 4.

Na 1950 r. zatwierdzono następujący budżet. Dochody: zwyczajne – majątek przedsiębiorstw i zakładów 722 170, zwroty 26 500, opłaty 5 000, podatki 50 276 340, dotacje 40 082 062; inwestycyjne – dotacje skarbowe 90 971 800, środki własne 7 407 862; ogółem 189 491 734 zł. Wydatki: zwyczajne – dział ogólny 8 905 046, majątek przedsiębiorstwa i obsługa zobowiązań 843 541, urządzenie osiedli 1 736 277, drogi, ulice i place 23 139 221, oświata 1 646 470, kultura i sztuka 180 000, zdrowie publiczne 17 646 953, opieka społeczna 7 814 208, popieranie wytwórczości i zaopatrzenie 6 526 156, pomoc dla związków samorządowych i wydatki różne 21 414 862; inwestycyjne – obsługa zobowiązań 4 000 000, urządzenie siedli 5 000 000, drogi, ulice i place 5 270 000, oświata 2 900 000, kultura i sztuka 163 000, zdrowie publiczne 83 700 000, popieranie wytwórczości i zaopatrzenia 30 000 000; ogółem 189 491 734 zł³⁵.

Powiatowa rada narodowa zatwierdzała też budżety poszczególnych gmin. Na przykład w październiku 1947 r. rozpatrzyła dziewięć preliminary budżetowych gminnych rad narodowych i jeden preliminarz miejskiej rady narodowej w Łapach (z wyjątkiem gminnej rady narodowej w Wysokiem Mazowieckiem, która w terminie budżetu nie przedstawiła) i zatwierdziła budżet na ogólną sumę 46 420 802 zł, a mianowicie dla zarządów gminnych: Czyżew 4 639 468, Klukowo 5 962 690, Kobylin 3 423 187, Kowalewyszczyna 2 760 988, Poświętne 3 682 060, Piekuty 3 259 590, Sokoły 4 873 625, Szepietowo 6 168 538, Tykocin 4 004 687, Łapy 3 645 969 zł³⁶.

ROLNICTWO

Omawiany powiat był typowo rolniczy. W marcu 1945 r. przeprowadzono rejestrację koni w ilości 7 127 sztuk. W kwietniu tego roku gospodarstwa wiejskie zostały obsiane w 100%, gorzej było w majątkach rozparcelowanych, z braku sprzężaju. W tym miesiącu znów rejestrowano konie i wozy z uprzężą; doprowadzono 7 161 koni, nie przyprowadzono 292 koni. Na wiosnę 1946 r. część ziemi ornej nie została obsiana ze względu na niskie pogłowie koni i brak zboża siewnego. W gospodarstwa małorolnych jako siły pociągowej używano bydła rogatego. W 1947 r. w akcję wiosenną miały włączyć się jedyne dwa ciągniki ze spółdzielni Samopomoc Chłopska w Wysokiem Mazowieckiem, o ile będą sprawne. W 1948 r. zasiewy wiosenne przeszły pomyślnie, zasiano pszenicą jarą 4 605 ha, owsem 14 694 ha, jęczmieniem 7 613 ha, ziemniakami 12 045 ha, burakami cukrowymi 124 ha, innymi przemysłowymi 369 ha, innymi mieszankami 9 850 ha. Najlepiej po-

³⁵ ArPł, Powiatowa, sygn. 3 k. 24.

³⁶ ArPł, Powiatowa, sygn. 5 k. 17, 29; sygn. 4 k. 85; sygn. 7 k. 2033, 102–110.

stawione były gospodarstwa średnie, które miały dostateczną liczbę rąk do pracy. W gospodarstwach drobniejszych sytuacja była gorsza skutek braku odpowiednich narzędzi i częściowo inwentarza żywego. W trudnym położeniu znajdowały się gospodarstwa większe wskutek braku sił do pracy. Gospodarstwa te nie mogąc uiszczyć powinności podatkowych, likwidowały inwentarz żywy na uregulowanie należności. Majątki państwowe radziły sobie coraz lepiej dzięki posiadaniu maszyn, ale brak w niektórych majątkach inwentarza żywego mógł w przyszłości odbić się ujemnie na plonach z racji braku obornika. Najgorzej było w gospodarstwach powstałych z reformy rolnej, brakowało pieniędzy na zakupienie niezbędnych narzędzi i inwentarza, należało też uregulować spłatę za otrzymaną ziemię. We wszystkich tych gospodarstwach istniały dążenia do zmiany produkcji, w większych do kierunku przemysłowego (głównie rzepaku), w średnich i mniejszych w kierunku przemysłowo-hodowlanym (Inu, buraków cukrowych). W planie zasiewów wiosennych na 1949 r. przewidywano obsiać 50 590 ha gruntów uprawnych, a w szczególności: zbóż jarych 22 160 ha, okopowych 13 770 ha, przemysłowych 600 ha, strączkowo-jadalnych 730, strączkowo-pastewnych 12 640, warzyw w uprawie polowej i drobne uprawy 690 ha. W tym roku na terenie powiatu wszystkie odłogi zostały zlikwidowane. W 1950 r. na całoroczne zasiewy planowano: oziminy 31 860 ha, zboża jare 20 900 ha, okopowe 12 454 ha, przemysłowo-oleiste 1 065 ha, strączkowo-paszowe 14 480 ha, drobne uprawy polowe 465 ha³⁷.

Starosta wielokrotnie wspominał o planach trzyletniej odbudowy gospodarstw na terenie powiatu. Na przykład w 1947 r. przewidywał odbudowę 1 220 zagród, przeprowadzenie prac scaleniowo-regulacyjnych w 1 220 gospodarstwach i zaopatrzenie tych zagród w gotówkę i materiały konieczne do odbudowy. Do marca tego roku odbudowano 457 zagród i prowadzono prace scaleniowo-regulacyjne w 5 gospodarstwach. Na 1948 r. akcją odbudowy wsi objęto 200 zagród, dla których przydzielono kredyt gotówkowy i materiały³⁸.

Po wojnie pozbawiano właścicieli dużych majątków prawa własności, przeznaczając ich ziemie na cele reformy rolnej. Na przykład w wykonaniu dekretu z 6.10.1946 r. zgłoszono w hipotece wnioski o przepisanie tytułu własności ze skarbu państwa na 57 nabywców w majątku Żabieniec na obszarze 276,45 ha. Prace przygotowawcze do zgłoszenia dalszych wniosków były w toku. Jeszcze w 1949 r. dokonano przejęcia na cele reformy rolnej

³⁷ ArPł, Starostwo, sygn. 9. 2-4, 8, 107; sygn. 10 k. 20, 24. ArPł, PRN, sygn. 31 k. 1; sygn. 4 k 32, 33. ArPb, sygn. 281 k. 17.

³⁸ ArPł, Starostwo, sygn. 10 k. 9, 20, 25, 47.

majątku położonego we wsi Lubowicz Wielki w gminie Klukowo o ogólnej powierzchni 66,22 ha. W tymże roku akcją poparcelacyjną we wsi Wyliny Ruś zostało objętych 16 gospodarstw, dla nowych gospodarzy wybudowano domy. Wszystkie prace wykonywali robotnicy najęci, nowi właściciele nie okazali żadnego zainteresowania budową. W 1948 r. radni uznali majątki państwowe: Kurowo, Krzyżewo, Stelmachowo i Szepietowo Wawrzyńce za ośrodki kultury rolnej na terenie powiatu³⁹.

Przed wojną na wsi istniał nadmiar ludności, nawet przy ówczesnym sposobie gospodarowania. Zapewne niewiele zmieniło się w tym względzie po 1944 r. W swoich sprawozdaniach starosta odnosił się do stanu bezrobocia. Stwierdzał ogólnie, że nie notowano bezrobocia, bowiem ludność powiatu była przeważnie rolnicza, a robotnicza głównie w Łapach i w Tykocinie. Natomiast odczuwano duży brak pracowników umysłowych i rzemieślników⁴⁰.

Ludność robiła zakupy na targowiskach, w sklepikach prywatnych, ale głównie w handlu uspołecznionym, czyli w spółdzielniach. We wrześniu 1949 w Wysokiem Mazowieckiem istniały spółdzielnie: Społem, Samopomoc Chłopska i rolniczo-handlowa, a na terenie powiatu pięć filii spółdzielni Rolniczo-Handlowej: w Czyżewie, Klukowie, Łapach, Sokołach i Tykocinie. Działalność tych spółdzielni była niewielka, brakowało towarów, artykułów przemysłowych, oddziały podziemia często zabierały towary i pieniądze. W lutym 1946 r. w Wysokiem Mazowieckiem były dwie spółdzielnie, na pozostałym terenie powiatu w sumie cztery, we wsiach nie było wcale spółdzielni Samopomocy Chłopskiej. W marcu 1947 r. na terenie powiatu znajdowały się: jedna hurtownia, prowadzona przez oddział Społem, jedna spółdzielnia Samopomocy Chłopskiej, pięć spółdzielni rolniczo-handlowych, jedna spółdzielnia nauczycielska „Świt”. Na jedenaście gmin, spółdzielnie były tylko w pięciu gminach. W marcu 1948 r. Powiatowa Spółdzielnia Rolniczo-Handlowa weszła w skład Powiatowego Związku Gminnych Spółdzielni Samopomoc Chłopska. Skupiał on pod sobą we wszystkich gminach założone gminne spółdzielnie „Samopomoc Chłopska”. Istniały także cegielnia w Szepietowie i przetwórnia owoców w Wysokiem Mazowieckiem. W końcu 1948 r. wymieniono ponadto browar w Jeżewie, gorzelnię w Pietkowie i 37 młynów. Uruchomiona w tym roku przetwórnia owoców była poddana gruntownej przeróbce; źle wykonano konstrukcję budynku. W lipcu 1949 r. z zakładów przemysłowych czynne były: młyny prywatne i spółdzielcze, przetwórnia owocowo-warzywna w Wysokiem Mazowieckiem i cegielnia w Szepieto-

³⁹ ArPł, Starostwo, sygn. 9 k. 19; sygn. 10 k. 42, 44, 47. ArPł, PRN, sygn. 6 k. 9.

⁴⁰ ArPł, Starostwo, sygn. 9 k. 13, 28, 45. ArPb, Urząd, sygn. 281 k. 16.

wie; ta ostatnia, podobnie jak elektrownia i młyn parowy przed wojną znajdowały się w rękach prywatnych, a uległy zniszczeniu przez Niemców. Trwały pertraktacje względem przejęcia browaru w Jeżewie przez gminną spółdzielnię Samopomoc Chłopska w Tykocinie. Dachówki wykonywano w Kuleszach Litewce 6000, Pietkowie 6000 i Dąbrówce Kościelnej 3000 sztuk⁴¹.

W sprawozdaniu za 1949 r. urząd skarbowy zaznaczył, że na terenie typowo rolniczego powiatu dominował drobny handel prowadzony przez sektor prywatny. Liczbowo przeważały drobne przedsiębiorstwa rzemieślnicze o typie wiejskim i małomiasteczkowym. W porównaniu do roku ubiegłego ubyłoby 114 przedsiębiorstw, co stanowiło 10,5%. Na dzień 31 grudnia 1949 r. było wykupionych kart rejestracyjnych 968, zaś na ten sam okres 1948 r. kart 1082. Zamknięto najwięcej przedsiębiorstw handlowych i usługowych – 78, co świadczyło o zmniejszeniu się działalności „sektora kapitaлистycznego” w życiu gospodarczym powiatu. Dotyczyło to m.in. zamykania kuźni, tak koniecznych dla gospodarki na wsi. W tej sprawie radni przeprowadzili dyskusję, wskazywali na zbyt duże obłożenie domiarami dla właścicieli kuźni, którzy przeważnie byli drobnymi rolnikami. W podjętej uchwale radni polecili zmniejszyć wymiar podatku i spowodować otwarcie kuźni⁴².

SZKOLNICTWO

Po wojnie najpierw zostały zorganizowane szkoły tam, gdzie były przed 1939 r. W lutym 1947 r. na terenie powiatu pracowało 261 nauczycieli, w tym 138 wykwalifikowanych i 123 niewykwalifikowanych; brakowało jeszcze 49 nauczycieli. Szkół powszechnych w obwodzie szkolnym było 94, zawodowych 4 i średnich 3. Większość szkół powszechnych mieściła się w lokalach wynajętych, dzieci uczyły się w okropnych warunkach; takich lokali było 57. W tym czasie na terenie województwa białostockiego ze względu na brak nauczycieli było nieczynnych 209 szkół. W październiku 1947 r. na terenie powiatu istniały 93 szkoły podstawowe, w tym osiem szkół posiadających klasy ósme: Brzozowo Stare, Czyżew, Dworaki Staśki, Kobylin, Łapy nr 1 i nr 2, Sokoły i Szepietowo. Ogółem dzieci w wieku szkolnym było 13 255, w tej liczbie nie pobierało nauki 1511, gdyż rodzice nie posyłały dzieci do szkoły oraz z braku sił nauczycielskich. W powiecie pracowało 244 nauczycieli, w tym 134 wykwalifikowanych i 110 niewykwalifikowanych; brakowała jeszcze 44 nauczycieli. Na jednego nauczyciela wypadało około 50 dzieci i to w wielu szkołach przy klasach łączo-

⁴¹ ArPł, Starostwo, sygn. 9 k. 13, 21, 73, 98, 117; sygn. 10 k. 4, 25, 34. ArPł, PRN, sygn. 12 k. 4, 45.

⁴² ArPł, PRN, sygn. 12 k. 63, 75, 79.

nych. W mieście Wysokiem Mazowieckiem kadra była szczególnie obciążona, 11 nauczycieli miało pod opieką 586 dzieci. Kierownik szkoły uważał, że nauczyciele nie mogli odpowiadać za stan nauczania i wychowania. Po wojnie istniały gimnazja w Wysokiem Mazowieckiem i w Dąbrowie Wielkiej. Obie szkoły nie miały dużej ilości uczniów, dlatego połączono je z umiejscowieniem szkoły w mieście powiatowym. Do końca omawianego okresu właścicielem gimnazjum była Powiatowa Rada Narodowa, następnie szkołę upaństwowiono. W 1947 r. władze powiatowe, mając na uwadze utrzymanie szkoły średniej w Wysokiem Mazowieckiem i grożący odpływ nauczycielstwa szkół powszechnych ze względu na brak przymusu pracy, podniosły nieco pensje nauczycieli. W 1950 r. niektórzy radni stwierdzali, że pedagodzy, mając największe wpływy wśród ludności, mogliby przyczynić się do „uświadamiania” swego otoczenia, ale nauczyciele uchylali się od tego zadania⁴³.

W wielu miejscowościach budowano nowe obiekty szkolne. Oto kilka przykładów. W 1947 r. rozpoczęto budowę szkoły we wsi Bryki, przy wydatnej pomocy samych mieszkańców, w 1948 r. zlecono budowę szkół w Brzozowie Starym, Łapach, Łupiance Starej i Płonce Kościelnej, w 1949 r. w Czosnowie-Kalinowie, Nowych Piekutach i Wojnach Krupach. Zachowana korespondencja między władzami powiatu i inspektoratem szkolnym dotyczyła rejonizacji szkół. W 1948 r. w związku z przemianowaniem szkół przysposobienia rolniczego na państwowe szkoły średnie rolnicze, została zlikwidowana szkoła tego typu w Józefowie, zaś gimnazjum rolnicze w Krzyżewie zostało przemianowane na liceum rolnicze. W 1947 r. na terenie powiaty znajdowały się trzy przedszkola: w Łapach z 50 dzieci, Pietkowie z 29 i Wysokiem Mazowieckiem z 50, ponadto w stadium organizacji było przedszkole we Worach Kuzelach. Władze powiatu wyrażały życzenie, aby przedszkole było w każdej z jedenastu gmin⁴⁴.

W powiecie istniała komisja do walki z analfabetyzmem. Uruchamiano kursy, przeważnie w budynkach szkolnych i przy udziale miejscowych nauczycieli. Na przykład w 1949 r. było 31 kursów, prócz tego 57 czynnych zespołów, a planowano uruchomienie 70 kursów, zaopatrzenie je w lampy, naftę, kredę itp. Nie wszyscy, a szczególnie osoby starsze, wyrażali chęć uczęszczania na te kursy; frekwencja miała wynosić 70%. Starosta powiatu niekiedy wzywał do siebie osoby oporne dla wytłumaczenia się⁴⁵. Umiejący czytać też nie mieli wielu okazji do korzystania ze słowa pisanego. W 1945 r.

⁴³ ArPł, Powiatowa, sygn. 2 k. 26, 26; sygn. 5 k. 2, 18; sygn. 9 k. 1.

⁴⁴ ArPł, Starostwo, sygn. 9 k. 59, 76, 93, 94, 115; sygn. 10 k. 29, 42. Powiatowa, sygn. 2 k. 27.

⁴⁵ ArPł, Starostwo, sygn. 10 k. 45. Powiatowa, sygn. 7 k. 84; sygn. 9 k. 1, 2.

nieliczne gazety docierały po trzech tygodniach na teren powiatu. Ludność natychmiast dowiadywała się o wydarzeniach w świecie z ulotek Armii Krajowej, a urzędnicy po upływie tygodnia, przy okazji, pisał starosta. W 1946 r. prasę otrzymywało zaledwie kilkanaście miejscowości, m.in. z powodu małej liczby agencji pocztowych. W 1948 r. oczekiwano przydzielenia kredytów na budowę stałego kina w Wysokiem Mazowieckiem⁴⁶.

W 1947 r. inspektor szkolny w Wysokiem Mazowieckiem oceniał pracę w swoim resorcie jako bardzo utrudnioną z braku fachowego personelu; siły fachowe nie chciały tutaj przyjąć z braku mieszkań. Ponadto inspektorat nie posiadał żadnego środka lokomocji, wskutek czego nie można było wizytować szkoły w powiecie, nie miał też telefonu, na co nie pozwalały dotychczasowe kredyty. W latach następnych też było wiele narzekań na warunki pracy⁴⁷.

KOMUNIKACJA

W styczniu 1948 r. władze powiatowe przesłały pismo do dyrekcji komunikacji państwowej w sprawie budowy odnogi kolejowej ze stacji Szepietowo do Wysokiego Mazowieckiego. Jak uważano, było to pilne ze względów politycznych i gospodarczych powiatu. W pół roku potem jeden z radnych zapytał przewodniczącego powiatowej rady narodowej, jak przedstawia się sprawa budowy odnogi kolejowej, na co otrzymał wyjaśnienie, że budowa kolejki nastąpi w 1949 r. Na ten temat więcej nie było mowy⁴⁸. Bardziej realna była komunikacja autobusową, i o nią czyniono zabiegi. W styczniu 1948 r. radni powiatowi, mając na uwadze tak marną komunikację w terenie, zwrócili się do państwowej komunikacji samochodowej i do urzędu samochodowego w Białymstoku o przydział samochodu, który by kursował trasą: Wysokie Mazowieckie, Czyżew, Zambrów, Sokoły, Tykocin i Białystok. W styczniu 1949 r. radni prosili dyrekcję polskiej komunikacji samochodowej w Warszawie o uruchomienie linii autobusowej na odcinku Szepietowo – Wysokie Mazowieckie. Dotychczas urzędy i miejscowa ludność korzystali z jednej furmanki konnej. W 1945 r. w administracji państwowego urzędu dróg znajdowały się w powiecie: drogi państwowe – 56 km, drogi wojewódzkie – 34 km, drogi powiatowe – 104 km i drogi gminne – 2400 km. W tym czasie zniszczenie szos przez zmotoryzowane jednostki wojskowe wynosiło 40%⁴⁹.

⁴⁶ ArPł, Starostwo, sygn. 9 k. 3, 89; ArPb, Urząd, sygn. 281 k. 20. ArPł, Powiatowa, sygn. 2 k. 27.

⁴⁷ ArPł, Powiatowa, sygn. 2 k. 27.

⁴⁸ ArPł, Powiatowa, sygn. 6 k. 1, 18

⁴⁹ ArPł, Powiatowa, sygn. 6 k. 3; sygn. 7 k. 10; sygn. 12 k. 4.

SPRAWY WYZNANIOWE

Prawie w 100% teren powiatu zamieszkiwała ludność wyznania rzymskokatolickiego. W 1945 r. zebrano dane z terenu powiatu o mniejszościach narodowych: było Żydów 10, Ukraińców 5, inne narodowości 49 osoby. W 1946 r. tylko w Wysokiem Mazowieckiem przebywało kilka rodzin wyznania mojżeszowego, z innych miejscowości na terenie powiatu Żydzi wyjechali, podobnie w latach 1947-1950 też kilka rodzin wyznania mojżeszowego. W 1946 r. władze powiatowe załatwiły odmownie podanie trzech osób, które ubiegały się o przejście z wyznania rzymskokatolickiego do świadków Jehowy, gdyż sekta nie była uznana w Polsce za publiczno-prawny związek religijny. W okresie przed i powojennym dzieci i młodzież licznie należały do sodalicyj mariańskiej. W końcu 1948 r. starosta stwierdził, że organizacja ta wprowadzała antagonizm wśród młodzieży należącej do Związku Młodzieży Polskiej (ZNP) i że na terenie szkolnictwa średniego wpływy Sodalicyj prawie nie istniały dzięki „uświadamiającej interwencji partii politycznych i organizacji społecznych”. W rok potem dodano, że sodalicyja traciła coraz bardziej wpływ na młodzież szkolną i poza szkolną, a zmiana kierunku wychowania pociągała młodzież w szeregi ZMP. W tymże roku przybyły z zewnątrz prelegent wygłosił odczyt dla licznie zgromadzonego „świata pracy” na temat stosunku rządu do Kościoła „w duchu lojalności i rzetelnej troski o dobro publiczne”⁵⁰. Takie nastawienie wobec katolików nie zakłócało jednak normalnej pracy duszpasterskiej. Bezpośrednio po wojnie biskup mógł swobodnie wizytować podległe mu parafie. Sytuacja uległa zmianie po zawarciu 14.04.1950 r. „Porozumienia”. W maju tego roku bp Stanisław Łukomski przesłał dziekanowi w Ostrołęce rozkład terminów wizytacji w jego dekanacie i zaznaczył, aby dziekan powiadomił pisemnie starostę o dniu przyjazdu biskupa do poszczególnych parafii. Jeżeli księża proboszczowie zechcą urządzić bramy triumfalne, organizować banderie i tym podobne przejawy zewnętrzne poza terenem kościelnym, muszą otrzymać na to zezwolenie starostwa. W 1951 r. i w latach następnych biskup zalecał księżom powstrzymać się z urządzaniem bram triumfalnych i banderii poza terenem kościelnym, aby nie zwracać się o pozwolenie do władz cywilnych⁵¹.

Do 1939 r. proboszczowie byli urzędnikami stanu cywilnego, jeden egzemplarz ksiąg metrykalnych przechowywali w kancelarii parafialnej, drugi przekazywali władzom cywilnym. Po wojnie powstały odrębne urzędy stanu

⁵⁰ ArPł, Starostwo, sygn. 9 k. 2, 4, 9, 11, 26, 32, 43, 73, 106, 109, 102, 114; sygn.. 33 k. 5, 7. ArPb, Urząd, sygn. 281 k. 20.

⁵¹ Archiwum Diecezjalne w Łomży (skrót: ArŁm), Akta parafii Nowa Wieś. Akta parafii Nowogród. Akta parafii Ostrow Mazowiecka. Akta parafii Poryte. Akta parafii Puchały. Akta parafii Rzekuń.

cywilnego (Dz. Ust. 1948 nr 3 poz. 19). W marcu 1947 r. w starostwie odbyła się odprawa urzędników, celem zaznajomienia z obowiązkami na nich ciężącymi. Obecny na spotkaniu przedstawiono nadesłany przez urząd wojewódzki referat: Zasady prowadzenia ksiąg i aktów w urzędach stanu cywilnego. Jednak ze względu na słabą obsadę personalną i trudności terenowe instytucja ta działała wówczas niezadowolająco. We wrześniu 1947 r. do wszystkich urzędów stanu cywilnego w powiecie wydano zarządzenie w sprawie zastosowania środków przeciw uchylaniu się ludności od obowiązku rejestracji w urzędach stanu cywilnego faktów małżeństw, urodzeń i zgonów. W grudniu tego roku zobowiązano kobiety wstępujące w związek małżeński do podpisywania aktów małżeństwa. W grudniu 1948 r. do wszystkich urzędów stanu cywilnego przesłano rozporządzenie w sprawie sporządzania w urzędach parafialnych 300 rocznie odpisów aktów urodzin. W czerwcu 1949 r. przedłożono urzędowi wojewódzkiemu projekt planu pracy dotyczący odtworzenia ksiąg stanu cywilnego ze sporządzonych już odpisów tychże ksiąg w powiecie. Wkrótce władze cywilne sięgnęły po łatwiejszy dla siebie sposób posiadania ksiąg metrykalnych, przejęły takowe z kancelarii parafialnych. W grudniu 1949 r. starosta podał, że duchowieństwo katolickie przekazało już urzędowi stanu cywilnego księgi metrykalne, z wyjątkiem proboszcza parafii Rosochate, który leżał w szpitalu⁵².

Pisząc o duchowieństwie rzymskokatolickim, starosta zazwyczaj stwierdzał: „Spraw religijnych nie wniesiono”. Dopiero w 1949 r. podał, że wpływ kleru na miejscową ludność był bardzo duży, jednak wystąpienie o charakterze wrogim wobec rządu nie stwierdził. Pomimo takiej opinii, w tymże roku referat społeczno-polityczny starostwa przekazał urzędowi wojewódzkiemu charakterystykę danych 29 księży, którzy pracowali w 22 parafiach na terenie powiatu⁵³.

PRZESIEDLENIE LUDNOŚCI

W miesięcznych sprawozdaniach starosta podawał, ilu mieszkańców opuściło teren powiatu oraz ilu przybyło na stały pobyt. Oto dane z 1947 r.: w marcu nie prowadzono masowej akcji przesiedleńczej, jedynie wydano 15 zaświadczeń dla tych osób, które już osiedliły się na terenach odzyskanych i chciały unormować swój stosunek prawny do użytkowanych gospodarstw ponemieckich, w kwietniu 30 osoby uzyskały takie zaświadczenia, w maju również 30. W sierpniu na tereny odzyskane wyjechało 37 rodzin (70 osób). W czerwcu 1948 r. wydano pięć zaświadczeń przesiedleńczych,

⁵² ArPI, Starostwo, sygn. 9 k. 71; sygn. 10 k. 2, 12, 15, 33, 41, 46; sygn. 32 k. 23.

⁵³ ArPI, Starostwo, sygn. 9 k. 26, 94, 114; sygn. 10 k. 43, 46; sygn. 32 k. 23.

w grudniu tego roku cztery zaświadczenia. Akcja grupowego przesiedlenia ludności na ziemie odzyskane na ogół nie miała powodzenia, pomimo kierowania zachęty na zebraniach wójtów i sołtysów oraz rozpowszechniania dwutygodnika „Osadnik”. W sierpniu 1949 r. starosta przesłał do zarządów gminnych specjalne pismo w tej sprawie. Stwierdził w nim, że podstawowym warunkiem pełnego zagospodarowania rolniczego ziem odzyskanych jest dostarczenie na te tereny odpowiedniej liczby ludności rolniczej. Pozwoli to również uregulować sprawy karłowatych gospodarstw na ziemiach dawnych, gdzie nadwyżki ludnościowe na wsi niejednokrotnie hamują podniesienie poziomu życia mas chłopskich. W całym 1949 r. przesiedliły się zaledwie 22 rodziny (94 osoby). Jak nieliczne osoby opuszczały teren powiat, tak mało też ich przybywało. W kwietniu 1947 r. repatriantów nie było, w październiku tego roku zaobserwowano napływ repatriantów z Zachodu i ze Związku Radzieckiego⁵⁴.

Opuszczający własne gospodarstwa wypełniali następujący formularz: Niżej podpisany właściciel gospodarstwa o powierzchni N, położonego we wsi N, gminie N, powiecie N, województwie N, wyrażam zgodę na przesiedlenie mnie wraz z rodziną z dotychczasowego gospodarstwa wyżej wymienionego na tereny Zachodnie nowo odzyskane, jak również wyrażam zgodę na przekazanie mego gospodarstwa na rzecz Państwa na zasadach następujących: 1. Z chwilą objęcia przeze mnie w użytkowanie gospodarstwa na terenach Zachodnich nowo odzyskanych stawiam do dyspozycji Skarbu Państwa dotychczasowe moje gospodarstwo zgodnie ze sporządzonym spisem pozostawionego mienia. 2. Przepisanie tytułu własności zamiennych nastąpi jednym aktem prawnym, przy czym przekazywane na rzecz Skarbu Państwa gospodarstwo zwolnione będzie przez oświadczającego od wszelkich długów i ciężarów. 3. Oszacowanie zamienionych gospodarstw dokonane zostanie według jednakowych zasad szacunkowych, przy czym cena szacunkowa dotychczasowego gospodarstwa winna być użyta w całości na opłatę należności za nowy przydział gospodarstwa. Uwaga. Podpis oświadczającego winien być uwierzytelniony przez sołtysa lub wójta, bądź przez osoby z organizacji politycznej lub społecznej, w której obecności oświadczający podpisał się⁵⁵.

Powiat wysokomazowiecki zamieszkiwała ludność rolnicza, wyznania katolickiego, głęboko patriotyczna. Przyjęła ona z rezerwą zmiany polityczne w kraju, wzorowane na Związku Radzieckim. Na terenie powiatu działała

⁵⁴ ArPł, Starostwo, sygn. 9 k. 32, 36-50, 54, 65, 70; sygn. 10 k. 24, 34; sygn. 32 k. 23; sygn. 37 k. 1, 2.

⁵⁵ ArPł, Starostwo, sygn. 38 k. 1.

zbrojna opozycja, zwalczana bezwzględnie przez nową władzę. Wśród partii politycznych poparcie rządu miały Polska Partia Robotnicza i Polskie Stronictwo Ludowe, które w 1948 r. utworzyły Polską Zjednoczoną Partię Robotniczą. Jej wpływy z trudnością przenikały na wieś, gdzie rolnicy obawiali się utraty swoich gospodarstw na rzecz propagowanych spółdzielni. Partia widziała swoich ideowych przeciwników w bogatych gospodarzach, w części inteligencji i w duchowieństwie. Po wojnie na wsi brakowało ziarna siewnego, koni, narzędzi rolniczych, kredytów, w czym z pomocą przychodziło państwo. Stan sanitarny powiatu przedstawiał się źle, brakowało szpitali i lekarzy.

Autor poruszył wiele problemów z życia ludności powiatu wysokomazowieckiego w latach 1944-1950. Każde z tych zagadnień może stanowić odrębne studium naukowe.